

Treći kamenčić od Sunca

O podrijetlu svemirskih naziva – 1. dio

Pogled ljudi od samih je početaka života na Zemlji bio uprt i u nebo. Mnoštvo zvijezda na noćnome svodu, različita sjaja, intenziteta i rasporeda, privlačilo je ljudsku pozornost. Ispočetka je to bilo samo zagonetno i nedostižno prostranstvo nad glavama čovječanstva, a tijekom vremena, prateći razvoj ljudske vrste, raslo je i razumijevanje toga prostranstva. Zvijezde smo s vremenom razvrstali u skupine i tako su nastala zvijezda kojima smo nadjenuli imena. Naučili smo da naš planet, ma koliko nam važan bio, ipak nije središte svemira, pa čak ni našega sustava. Promatranjem neba s pomoću sve jačih teleskopa otkrili smo nove planete, sunca, crne rupe, maglice... K nama su pak na Zemlju padali meteori, a mimo nas proljetali kometi. Mnogo je znanja i vremena trebalo kako bismo se 1969. otisnuli s našega planeta i posjetili najbliže svemirsko tijelo, Zemljin prirodni satelit Mjesec. Posljednji put čovjek je njime kročio 1972. i otad to postignuće nismo ponovili. Sve je to davna ili manje davna, ali ipak donekle poznata povijest. No, što je bilo prije svega, što je bilo kad nije bilo ničega, što je bilo u početku?

„U početku stvori Bog *nebo* i *zemlju*.”

Riječ *nebo* naslijeđena je iz praslavenskoga (nalazi se u svim granama slavenskih jezika, usp. slovenski *nebô*, ruski *небо*, poljski *niebo*), a potječe od praindoeuropske riječi **nebh^hes-* ‘oblak, magla’, koja svoje odraze ima i u drugim indoeuropskim jezicima, npr. litavskome *debesis* ‘oblak’, sanskrtskome *nábhās-* ‘magla, nebo’, grčkome *νέφος* [*néphos*] ‘oblak’, hetitskome *nēpiš-* ‘nebo’. Korijen **nebh^h-*, od kojega je tvorena, izvorno je značio ‘biti vlažan, oblačan, taman’, a od njega je izvedena i latinska riječ *nebula* ‘para, magla’. U astronomskome nazivlju ta riječ označuje ‘međuzvezdani oblak svemirske prašine i plinova’, a hrvatska je istovrijednica *maglica*. U hrvatski je dospjela i u pridjevu *nebulozan* ‘nejasan, mutan; nelogičan, nerazumljiv’, kojemu je ishodište latinski *nebulosus* ‘maglovit, oblačan, mračan’.

Riječ *zemlja/Zemlja* također je veoma stara, naslijeđena iz praslavenskoga (usp. slovenski *zémlja*, ruski *земля*, češki *země*), a označuje i tlo, zemljište i planet Zemlju. Od istoga korijena potječu i riječi *zmija* (< **zmbja*) te *zmaj* (< **zmbjъ*), što bi izvorno bile ‘životinje koje pripadaju zemlji’. Indoeuropski korijen koji je dao hrvatsku riječ *zemlja* dao je i latinsku riječ *humus* te grčku *χθών* [*kthōn*]. Latinska riječ *humus* ‘zemlja’ posuđena je u hrvatski kao geološki naziv za ‘plodan površinski sloj zemljišta’, dok je grčka riječ za zemlju, *χθών* [*kthōn*], dospjela u hrvatski u posuđenicama poput *autohton* ‘iz ove zemlje, starosjedilački’. Međutim, u latinskome i grčkome postoje i druge riječi sa značenjem ‘zemlja’ i ‘Zemlja’. U grčkome je to riječ *γῆ* [*gē*], od koje je tvoren prefiksoid *γεω-* (u hrvatskome *geo-*), kojim se tvore riječi koje se odnose na zemlju/Zemlju, npr.

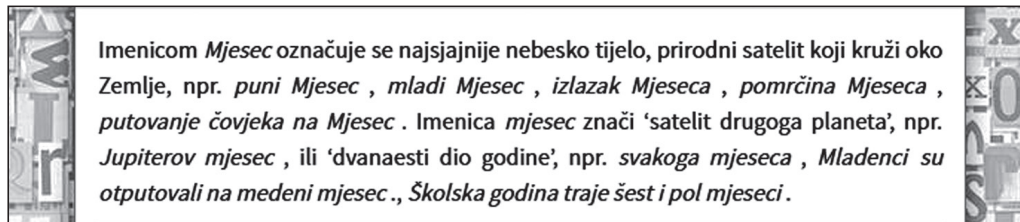
geocentrizam ‘učenje o Zemlji kao nepomičnomu središtu svemira’, *geodezija* ‘znanost koja se bavi mjerenjem zemljišta’, *geometrija* (doslovno ‘zemljomjerje’) ‘matematička grana koja proučava likove u ravnini i prostoru i njihove međusobne odnose’, *geografija* ‘znanost o Zemlji, pojavama i oblicima na njezinoj površini i uvjetima života na njoj’, *geologija* ‘znanost koja proučava postanak, sastav i razvoj Zemlje’. Grčka riječ *γη* [gê] dolazi i kao drugi dio naziva *apogej* ‘točka na kojoj su Mjesec ili umjetni satelit najudaljeniji od Zemlje’ (iz grč. *ἀπόγειος* [apógeios] ‘dalje od Zemlje’) i *perigej* ‘točka na kojoj su Mjesec ili umjetni satelit najbliži Zemlji’ (iz grč. *περίγειος* [perígeios] ‘blizu Zemlje’). U latinskome se u značenju ‘zemlja/Zemlja’ upotrebljavaju još i riječi *terra* i *tellus*. Riječ *terra* skriva se u izvedenicama *terestrički* ‘zemaljski; koji se određuje motrenjem obalnih objekata ili mjerenjem dubine mora’, *cirkumterestrički* ‘koji se u svemiru nalazi blizu Zemlje’ i u nekim drugim riječima, dok se *tellus* nalazi u izvedenici *telurij* ‘sprava koja zorno prikazuje okretanje Zemlje oko Sunca’ (i ‘kemijski element, simbol Te’).

„I načini Bog dva velika svjetlila – veće da vlada danom, manje da vlada noću – i zvijezde.”

Veliko svjetlilo koje vlada danom u hrvatskome se naziva *Sunce*. To je također stara riječ naslijeđena iz praslavenskoga (usp. slovenski *sônce*, ruski *сoлнце*, češ. *slunce*), u kojemu je tvorena deminutivnim sufixsom *-bce od osnove *sъln-. Ta je osnova postala od indoeuropske riječi za ‘sunce/Sunce’ *seh₂wōl <G *suh₂n-os), koja ima odraze i u drugim granama indoeuropskih jezika: primjerice litavski *saulė*, sanskrtski *sūrya-*, velški *haul*, engleski *sun*, njemački *Sonne* te latinski *sōl* i grčki *ἥλιος* [hēlios]. I u ovome slučaju latinska i grčka riječ dospjele su u hrvatski kao posuđenice u astronomskome nazivlju. Latinski *sōl* ‘sunce’ nalazi se u pridjevu *solarni* (npr. *solarna energija*, *solarni kolektor*, *solarni vjetar*...) i imenici *solarij* ‘uređaj za sunčanje’. Grčki *ἥλιος* [hēlios] ‘sunce’ nalazi se u nazivu kemijskoga elementa helija (koji je tako nazvan jer je prvi dokaz za njegovo postojanje bila žuta spektralna linija u Sunčevu spektru), kao prvi dio riječi poput *heliocentričan*, *heliometar*, *heliosfera*, *helioskop* te kao drugi dio riječi *afel* ‘najveća udaljenost planeta ili kometa od Sunca’ (od grčkoga *ἀπο-* [apo-] ‘daleko, dalje od’ + *ἥλιος* [hēlios]: ‘dalje od Sunca’) i *perihel* ‘najmanja udaljenost planeta ili kometa od Sunca’ (od grčkoga *περι-* [peri-] ‘kod, do, uz’ + *ἥλιος* [hēlios]: ‘kod, blizu Sunca’).

Manje svjetlilo koje vlada noću u hrvatskome se zove *Mjesec*. I to je stara riječ naslijeđena iz praslavenskoga (usp. slovenski *měsec*, ruski *мѣсяц*, poljski *miesiąc*), od praindoeuropskoga *meh₁n-s- (usporednice su npr. litavski *mėnuo*, sanskrtski *mās*, grčki *μῆν* [mén], latinski *mēnsis*, starovisokonjemački *māno*). Moguće je da su oba hrvatska značenja ‘jedinica vremena’ i ‘nebesko tijelo’ postojala već i u indoeuropskome, no u mnogim jezicima postoji i posebna riječ za ‘nebesko tijelo Mjesec’ (usp. latinski *lūna* ‘nebesko tijelo Mjesec’ – *mēnsis* ‘jedinica vremena mjesec’, grčki *σελήνη* ‘nebesko tijelo Mjesec’ – *μῆν* ‘jedinica vremena mjesec’). Latinski naziv *lūna* za *Mjesec* u hrvatski je dospio u pridjevnoj izvedenici *lunarni* ‘koji se odnosi na Mjesec, Mjesečev’ (npr. *lunarni*

ciklus, lunarni kalendar, lunarni modul...), a nalazi se i u imenicama lunarij 'sprava koja zorno prikazuje okretanje Mjeseca oko Zemlje', lunatik 'mjesječar'.

Hrvatska imenica *zvijezda* potvrđena je od 15. stoljeća, postala je od praslavenskoga **gvězda* (usp. ruski *звезда*, poljski *gwiazda*), a izravne dublje usporednice postoje u baltijskim jezicima (litavski *žvaigždė* 'zvijezda', latvijski *zvaigzne*, staropruski *svāigstan* 'sjaj, svjetlo'). U astronomskome nazivlju uobičajene su tvorenice od grčke riječi *ἀστήρ* [*astēr*] 'zvijezda', primjerice *asteroid* 'mali planet koji se po eliptičnoj stazi kreće oko Sunca' (iz grčkoga *ἀστεροειδής* [*asteroeidēs*] 'koji slični na zvijezdu'), *astronaut* (složenica od grč. *ἀστήρ* [*astēr*] 'zvijezda' i *ναυτής* [*nautēs*] 'mornar') ili *astronom* (iz grčkoga *ἀστρονόμος* [*astronómos*] 'zvjezdoznanac'), *astrolog* (iz grčkoga *ἀστρολόγος* [*astrológos*], što je imalo isto značenje kao i *ἀστρονόμος* [*astronómos*]). Grčka riječ *ἀστήρ* 'zvijezda' srodna je s latinskom riječi *stēlla* 'zvijezda', koja se u hrvatskome također nalazi u tvorenicama poput *stelaran* 'koji se odnosi na zvijezde, zvjezdani' (npr. *stelarna astronomija*, *stelarna evolucija*, *stelarni objekti...*).

Sunce, Mjesec i zvijezde nebeska su tijela vidljiva golim okom sa Zemlje. Ona ni izbliza nisu sve što se može vidjeti u svemirskim bespućima. O nekima od udaljenijih međuzvjezdanih tijela detaljnije ćemo pisati u sljedećemu broju *Hrvatskoga jezika*.

Pretplatite se na sedmo godište *Hrvatskoga jezika*!

Pretplatiti se možete putem e-adrese hrjezik@ihjj.hr ili mrežnih stranica knjige.ihjj.hr. Uplate se šalju na račun u Privrednoj banci Zagreb: HR6023400091110616363 s naznakom „za *Hrvatski jezik*”. Svi pretplatnici postaju članovi Kluba pretplatnika časopisa *Hrvatski jezik* te ostvaruju pravo na 40 % popusta na sva institutska izdanja.